

ГОДИНА 1957 – 2017

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА БЕОГРАД
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ФИЛОЗОФИЈУ

**ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ
XXI ВЕКА ЗА ИДЕНТИТЕТ И
ДОСТОЈАНСТВО ЛИЧНОСТИ**

ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ФИЛОЗОФИЈУ

ОКРУГЛИ СТО
**ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ XXI ВЕКА ЗА
ИДЕНТИТЕТ И ДОСТОЈАНСТВО ЛИЧНОСТИ**
27. ОКТОБАР 2017.

КЊИГА САЖЕТАКА

Београд, 2017.

Програмски одбор:
др Милан Брдар
др Маринко Лолић, председник
др Весна Јовановић, секретар
др Наталија Мићуновић
др Владимир Милисављевић
др Софија Мојсић
др Војин Ракић

Уредници:
др Маринко Лолић
др Наталија Мићуновић

Издаје:
ИНСТИТУТ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

За издавача:
др Горан Башић

Лектура:
Анка Јакшић

Штампа:
Развојно-истраживачки центар Графичког инжењерства
Технолошко-металуршког факултета, Карнегијева 4, Београд

Тираж: 50

ISBN 978-86-7093-193-0

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

177.1.026.4(048)

ОКРУГЛИ сто Изазови и перспективе XXI века за идентитет и достојанство личности
(2017 ; Београд)

Књига сажетака / Округли сто Изазови и перспективе XXI века за
идентитет и достојанство личности, 27. октобар 2017. ; [уредници Маринко
Лолић, Наталија Мићуновић]. - Београд : Институт друштвених наука, 2017
(Београд : РИЦ ГИ ТМФ-а). - 20 стр. ; 35 cm

Tiraž 50.

ISBN 978-86-7093-193-0

а) Идентитет (филозофија) - Апстракти б) Достојанство - Апстракти
COBISS.SR-ID 246819084

© Институт друштвених наука, Одељење за филозофију, 2017.

Садржај

НАТАЛИЈА МИЋУНОВИЋ РОД И ДОСТОЈАНСТВО	1
ИГОР МИЛИНКОВИЋ ДОСТОЈАНСТВО, АУТЕНТИЧНОСТ И НОВЕ МЕДИЦИНСКЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ: РОНАЛД ДВОРКИН И БИОТЕХНОЛОШКИ ИЗАЗОВИ XXI ВИЈЕКА	4
СОФИЈА МОЈСИЋ ФИЛОЗОФСКИ АСПЕКТИ ПОЈМА ЉУДСКОГ ИДЕНТИТЕТА	7
ВЛАДИМИР ЂУРЂЕВИЋ МОГУЋНОСТИ АУТОНОМИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ	10
ЗОРАН КИНЂИЋ О ТЕМЕЉУ ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА	12
ДУШКА ФРАНЕТА ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО И ПРОБЛЕМ НЕПРИКОСНОВЕНОСТИ <i>Упоришта и нови приступи</i>	15
МИЛАН БРДАР МОДЕРНА И ФАНТОМ ДОСТОЈАНСТВА	17
МАРИНКО ЛОЛИЋ АКТУЕЛИЗАЦИЈЕ И ОСПОРАВАЊА КАНТОВЕ ИДЕЈЕ ДОСТОЈАНСТВА	19

Програм

Петак, 27. октобар 2017

10.00–10.30 ОТВАРАЊЕ ОКРУГЛОГ СТОЛА

Модераторка: др Наталија Мићуновић

Поздравне речи

Др Горан Башић, директор

Институт друштвених наука

Проф. др Војин Ракић, управник

Одељење за филозофију

Института друштвених наука

10:30–13:00 *Род, идентитет и достојанство,*

Модераторка: др Наталија Мићуновић

10:30–11:00 Др Наталија Мићуновић

РОД И ДОСТОЈАНСТВО

11:00–11:30 Проф. др Игор Милинковић

ДОСТОЈАНСТВО, АУТЕНТИЧНОСТ И НОВЕ МЕДИЦИНСКЕ

ТЕХНОЛОГИЈЕ: РОНАЛД ДВОРКИН И БИОТЕХНОЛОШКИ ИЗАЗОВИ XXI

ВИЈЕКА

11:30–12:00 Др Софија Мојсић

ФИЛОЗОФСКИ АСПЕКТИ ПОЈМА ЉУДСКОГ ИДЕНТИТЕТА

12:00–12:30 Владимир Ђуурђевић

МОГУЋНОСТИ АУТОНОМИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

12:30–14:00 Пауза за ручак

14:00–16:00 *Филозофски и правни аспекти људског достојанства*

Модератор: др Маринко Лолић

14:00–14:30 Проф. др Зоран Кинђић

О ТЕМЕЉУ ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА

14:30–15:00 Проф. др Душка Франета
ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО И ПРОБЛЕМ НЕПРИКОСНОВЕНОСТИ
15:00–15:30 Проф. др Милан Брдар
МОДЕРНА И ФАНТОМ ДОСТОЈАНСТВА
15:30–16:00 Др Маринко Лолић
АКТУЕЛИЗАЦИЈЕ И ОСПОРАВАЊА КАНТОВЕ ИДЕЈЕ ДОСТОЈАНСТВА

16:00–16:30 Генерална дебата
16:30–17:00 *Резиме* рада Округлог стола, др Маринко Лолић
Завршна реч, проф. др Војин Ракић

Информације:

Време предвиђено за излагање радова је 25 минута.

Након сваког излагања предвиђено је 5 минута за постављање питања аутору. Рад Округлог стола биће завршен генералном дебатом.

РОД И ДОСТОЈАНСТВО

НАТАЛИЈА МИЋУНОВИЋ
Одељење за филозофију
Института друштвених наука

Пол је једна од карактеристика људских бића која је без сумње прави (а не Кембриџски појам) али ипак, то се понекад оспорава. Као што се често види у есенцијалистичком схватању рода (да, могу да будем мајка или не, женствена или не, хетеросексуална или не, али да ли могу да изаберем да не будем жена?), упркос континуираној борби за слободу у самоспознаји рода као изабраног својства, то је стални извор провокације за дискриминацију.

Дискриминација жена као групе се разликује од већине других врста дискриминације по томе што су жене највећа група која је икада кренула да се еманципује и, као неопходан предуслов, да оствари своје људско достојанство. Историја, политичка теорија, феминистичка теорија и било каква предвиђања за будућност нам говоре да су жене у прошлости биле тешко злостављане и њихово достојанство и равноправно учешће у заједници је негирано, једноставно због тога што су жене; да велике групе жена и многе жене појединачно, посебно жене које се суочавају са двоструком и вишеструком дискриминацијом (жене које се суочавају са насиљем и другим бројним изазовима, и оне које припадају мањинским групама) пролазе кроз дискриминацију и малтретирање, а да нема бољитка у блиској будућности. Било које друштво које тежи да буде слободно и праведно (Не звучи ли то скоро као минималан услов? Нажалост, често није испуњен!) мора да третира жене са достојанством да би и само било достојанствено. Како бисмо решавали неправде из прошлости, морамо их расветлити; како бисмо одговорили на неправде у садашњости, морамо се борити за једнак третман и правду за жртве; да бисмо неговали наду за будућност, морамо укључити жене у видљиве важне позиције у друштву и омогућити им да остваре своје снове на свој начин, тако да могу да буду узор за девојчице које одрастају у овом несавршеном свету.

Ја бих да говорим о једном од највећих извора бројних препрека данашњим друштвима у остваривању достојанства жена: неједнаком награђивању.

Често се каже да су жене плаћене исти износ као и мушкарци за исти посао – и то јесте истина у неким јавним установама за стандардизован рад. Такође је истина да жене, као веома доминантне у одржавању породице и бризи о домаћинству и о члановима породице којима је потребна нега (деца, стари, инвалиди, болесни,

размажени), имају мање времена за плаћени рад, стога и мање зарађују. Такође је истина да жене, све у свему, упркос значајним променама код најновијих генерација, стекну мање експертизе за највише плаћене послове (мада неки најбоље плаћени послови не захтевају никакву експертизу). Такође је тачно да је порастао број жена на позицијама моћи и богатства.

Али није тачно да то објашњава системске неједнакости на радном месту, системску дискриминацију жена у породици и заједници, а што значајно доприноси економској неједнакости жена, не укључујући економско насиље над женама које врше њихови послодавци и чланови породице. Ова врста системске дискриминације дешава се на већој скали кроз регулаторне економске праксе.

По речима Џеки Тру [Jacqui True]:

"Финансијска криза и скандали стварају могућност за оспоравање нормалних начина управљања глобалном економијом. Међутим, ове могућности су укинуте. Наративи успешних жена лидера скрећу пажњу од потребе за колективним институционалним потезима ка реформи финансијског система према кривици појединаца, најчешће мушкараца, али и ка "супер женама" лидеркама, које ће, како се тврди, обновити стабилност и профитабилност институција."

Дакле, нешто за шта жене често прозивају, као разлог да им се ускрати подршка, такозвана "женска аверзија према ризику", користи се да промовише идеју да ће жене, "универзалне чистачице" поново почистити неред.

Постоји тенденција да се озбиљно економско насиље, као и крупне преваре у великој мери представе као инцидент, а инциденте, као нешто случајно просуто, најбоље је препустити чистачицама. Онда то постају само приватни прекршаји, као пропусти у манирима, стога се не исплати схватити их озбиљно и поправити, како Аида Хозић каже:

1. "Како померају границе између приватног и јавног / тајних и транспарентних домена живота, скандали их истовремено објављују, производе и реификују. Посматрати их као тренутке истине или недвосмислене случајеве раскринкавања ауторитета значило би игнорисати да су они сами конституисани од ауторитета и да конституишу ауторитет. Што је још важније, то би значило игнорисати значај поделе јавно/приватно и њених родно заснованих инстанци за деполитизовано, неупитно функционисање капиталистичке економије".

Сви се сећамо чувене феминистичке изреке *Приватно је политичко*; ово је наставак сексистичке борбе да се та изрека негира, да се прогласи свако омаловажавање жена, чак и у јавности, чак и на послу, чак и у стручној и академској заједници, као легитимно обележавање граница приватности. Ово није једина препрека артикулације интегрисане научне заједнице која би могла научити друштво да боље разуме проблеме који обухватају физички, дигитални и друштвени свет.

Као што сам навела у једном старијем раду:

2. "Дуг је пут кроз много слојева предрасуда у научној заједници док научници различитих усмерења, образовања и контекста могу да учествују у заједничком пројекту разумевања света (...) Надам се да сам вас подсетила на још један значајан напор пред којим смо, да едукујемо себе и своје колеге научнике и научнице у вештини толеранције и сарадње."

Кључне речи: род, достојанство, економија

ДОСТОЈАНСТВО, АУТЕНТИЧНОСТ И НОВЕ МЕДИЦИНСКЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ: РОНАЛД ДВОРКИН И БИОТЕХНОЛОШКИ ИЗАЗОВИ ХХІ ВИЈЕКА

ИГОР МИЛИНКОВИЋ

Универзитет у Бањој Луци, Правни факултет

Богатим и разноврсним опусом Роналда Дворкина (Ronald Dworkin), ствараним у периоду од готово пола вијека, обухваћен је широк спектар тема из области правне, политичке и моралне филозофије. Описиван као “један од највећих умова двадесетог вијека”, Дворкин је активно учествовао у расправама о бројним контроверзним друштвеним питањима, одређујући, у значајној мјери, ток који ће оне попримити. За Дворкина, „потреба за артикулацијом филозофских питања, и да се на њих одговори, извире из практичних питања која захтијевају акцију судија, законодаваца, адвоката и грађана“. Имајући у виду такву Дворкинову оријентацију, помало изненађује чињеница да је овај аутор изазовима „биотехнолошке револуције“ поклатио сразмјерно мали простор (у поређењу са неким другим биоетичким темама, попут вјештачког прекида трудноће или еутаназије, којима је посветио и посебну монографију). Дворкин, додуше, није пропустио да заузме став о овим питањима, нити се његовим ставовима може упутити приговор да нису довољно јасно изложени. Не може се, ипак, избјећи утисак да наведени аргументи нису до краја изведени, те остаје својеврсно жаљење што Дворкин поменути питањима није значајнију пажњу поклатио у дјелу *Правда за јежеве*, нарочито имајући у виду потенцијал који његов концепт људског достојанства има за анализу кључних проблема биотехнолошког развоја. Након што, у кратким цртама, упозоримо на релевантне Дворкинове ставове о људском достојанству, анализи ћемо подвргнути закључке који из такве концепције произилазе за неке од етичких дилема биотехнолошког развоја.

Појам људског достојанства појављује се већ у раним Дворкиновим радовима. У својој првој књизи *Схватање права озбиљно*, Дворкин наглашава везу између концепта људских права и „неодређене, али снажне идеје људског достојанства“, која подразумева да постоје начини поступања према другој особи „који нису у складу са њеним признањем као пуноправног члана људске заједнице, тако да је такво поступање дубоко неправедно“. Иако у овом дјелу Дворкин није уложио значајније напоре да концептуалну неодређеност људског достојанства ублажи, контуре овог појма временом ће постати јасније. У дјелу *Неповредивост живота (Life's*

Dominion), посвећеном проблему моралне оправданости абортуса и еутаназije, Дворкин достојанство дефинише као морално право (и одговорност) појединца да самостално одлучује о фундаменталним питањима о смислу и вриједности сопственог живота, у складу са властитом савјешћу и увјерењима. Право је појединца да своју животну причу обликује аутономно, руководећи се сопственом перцепцијом критичких интереса који његовој егзистенцији обезбјеђују смисао и кохерентност (у Дворкиновом захтјеву за интегритетом и кохерентношћу личног наратива поједини аутори, сасвим основано, препознају одраз идеала аутентичности). Наглашавање значаја вриједности самоодређења и аутентичности карактеристично је и за касније радове овог писца. Принцип личне одговорности, као једна од димензија достојанства о којима Дворкин пише у дјелу *Да ли је демократија могућа овдје?*, подразумејева да појединац „има посебну одговорност за постизање успјеха сопственог живота, одговорност која укључује доношење судова о томе какав би живот за њега био успјешан“. За појединца је неприхватљиво да му било ко други намеће личне вриједности или ставове.

У *Правди за јежеве*, људском достојанству припашће централно мјесто. У овом дјелу, Дворкин „трага за етичким, не моралним, стандардом који би руководио нашим тумачењем моралних концепата“ (у складу с разликовањем етике и морала на којем овај аутор инсистира: етика уређује однос појединца према себи, морал понашање према другима; принципи морала треба да буду изведени из етичких принципа). Поменути етички стандард Дворкин открива у вриједности људског достојанства, чију садржину сачињавају два принципа: принцип самопоштовања и принцип аутентичности. Принцип самопоштовања захтијева да појединац властити живот схвати озбиљно и да значајним сматра питање да ли ће он да се изроди у успјешну перформансу. Принцип аутентичности подразумејева да сваки појединац има посебну, личну одговорност да идентификује оно што његов живот чини успјешним и да такав живот оствари кроз кохерентну причу или стил који одобрава. Према Дворкину, „аутентичност је нарушена када је особа присиљена да прихвати нечији туђи суд умјесто властитог о вриједностима или циљевима које њен живот треба да демонстрира“.

У свјетлу наведених ставова о људском достојанству, размотрићемо Дворкинове ставове о етичким изазовима биотехнолошког развоја. Дворкин одговор на етичке дилеме биотехнолошке револуције даје у духу либерално-егалитаристичке концепције коју заступа. У дјелу *Суверена врлина*, он примјену нових технологија у циљу избора или побољшања људских карактеристика третира као израз иманентне човјекове потребе да „прометејски“

помјера границе властите природе и способности. Нема ничег инхерентно погрешног у „амбицији да се животи будућих генерација учине дужим или испуњенијим талентом и, самим тим, достигнућем“. Принципи етичког индивидуализма, по његовом мишљењу, такве напоре чине легитимним, чак и обавезним. Дворкин даје позитиван одговор на питање оправданости примјене биотехнолошких достигнућа ради побољшања човјекских способности. Оправданом ће се, такође, сматрати употреба нових медицинских технологија ради избора карактеристика нерођеног дјетета.

За наведене ставове не може се рећи да су у супротности с либералном позицијом коју Дворкин заступа. Поставља се, међутим, питање какве посљедице по аутентичност, као једну од димензија људског достојанства, такав приступ биотехнолошкој револуцији производи. Да ли идеал аутентичног живота може бити реализован, уколико су његове детерминанте унапријед одређене? Употријеби ли се метафора о „животу као роману“, да ли се живот појединца може сматрати аутентичним уколико су унапријед дефинисани жанр и главни лик животне приче? Примјена нових медицинских технологија могла би се, утолико, сматрати оправданом само уколико појединцу-аутору омогућује неопходну ауторску слободу (и оригиналност) приликом креирања властите животне приче, укључујући и стварање претпоставки да она уопште буде написана.

Питање које разматрамо гласи: Да ли принцип аутентичности, дефинисан у *Правди за јежеве*, подржава Дворкинове закључке о оправданости примјене појединих медицинских технологија? Да ли је, примјера ради, избор карактеристика дјетета од стране родитеља, или доношење одлуке о њиховом унапређивању, спојив са концептом људског достојанства, или представља нарушавање аутентичности дјететове егзистенције (тима и његовог достојанства)? Да ли реализација критичких интереса појединца може бити остварена, уколико су они, у значајној мјери, дефинисани од стране другог, можда и прије него што је животни наратив уопште започео.

Кључне ријечи: Дворкин, достојанство, аутентичност, биотехнолошка револуција.

ФИЛОЗОФСКИ АСПЕКТИ ПОЈМА ЉУДСКОГ ИДЕНТИТЕТА

СОФИЈА МОЈСИЋ, филозофкиња

У овом раду се, полазећи од становишта Хегела (Hegel), Канта (Kant) и Хабермаса (Habermas) и разматрања о тој теми Слободана Дивјака, тематизују појам односа између индивидуалног и колективног идентитета и концепције наведених аутора које су се искристалисале у дебати између комунитаризма и либерализма. Битно обележје модерности јесте десупстанцијализација форме, одвајање норме од стварности да би се омогућило остварење специфично модерног начела негативне слободе појединца која је кључна карактеристика либералних демократских друштава. Основна категорија организовања модерних либерално-демократских друштава јесте универзализована форма (процедура) која омогућује плурализам животних стилова и остварење либерално-демократског политичког принципа. Посматрано чисто нормативно, а не онтолошки и генетички важи Локов (Locke) увид да заједница није више услов права већ обрнуто, право је услов заједнице. Политичко и културно се раздваја и долази до деполитизације културе. Зато се модерни грађански идентитет формира на нужно апстрактан начин. Фундамент је појединац а не заједница, а из тога се даље изводи херменеутичко начело да део претходи целини. По оваквом начелном либералистичком схватању, најдемократичније и најплаузибилније схватање нације и односа између индивидуалног и колективног националног идентитета није етничко-културно већ државно-територијално. Највећи начелни продор у правцу либерално-демократски схваћене модерне организације људског друштва учинио је Кант десупстанцијализацијом процедуралног ума и одбацивањем есенцијалистичког ума у корист чисто функционалног. У томе процесу велику улогу је одиграло Хегелово разликовање и одвајање државе и друштва на основу разлике између сфере у којој се уважава индивидуални принцип (грађанско друштво) и општи интерес и опште добро (држава). Модерни стожер уставно-правног система либерализма јесте увид да предруштвени човек и апстрактни грађанин нису емпиријске историјске категорије већ нормативне конструкције. У оквиру правног и државног система либерализма се сматра да је суштина модерности константни плурализам међусобно ривалских позиција и стално надметање традиционалистичких и нетрадиционалистичких концепција. Управо то спречава традиционализам да се одвоји од стварности и да постане статичан, а

нетрадиционализам спасава од импликација репресивног утопизма. Полазећи од Кантове филозофије, искристалисао се начелни став, насупротив Хегеловом супротном становишту које имплицира остварење ума у стварности, да нема идентитета умног и стварног, општег и посебног, унутрашњег и спољашњег. Такође је карактеристично за овакав приступ проблему принципијелног односа између појединца и друштва да се, начелно посматрано, индивидуално право не утемељује у друштву и историји већ у људској природи или Богу, што ауторка сматра веома спорним. У оквиру овакве концепције доследни заговорници либерализма прихватају Кантов дуализам између ноуменалног и феноменалног при чему се либерално-демократски принцип претхођења апстрактног индивидуума традиционалним заједницама тумачи као саставница интелегибилног поретка ствари и произведен монолошки, а не у оквирима дијалога и комуникације. Тако се јавност схвата као трансцендентални принцип, а не као феномен који има своју генезу у комуникацији и конкретној политичкој заједници. Међутим, ауторка тврди да се оваквим схватањем морала и односа између индивидуалног и колективног идентитета као болно отворено питање намеће проблем *примене* и *остварења* овако схваћених начелних категорија морала и такве концепције односа између индивидуума и заједнице. Наиме, филозофско разматрање појма моралне и идентитетске категорије претпоставља чињенице да се људска бивствујућа индивидуирају само помоћу социјализације, да се унутрашњи вертикални идентитет појединца може формирати и одржати само захваљујући постојању и очувању хоризонталне интеракције између људске унутрашњости и спољашњости, индивидуума и заједнице. Индивидуални и колективни идентитет се истовремено формирају, а особе стабилизују свој унутрашњи идентитет само у узајмном односу са другима. Конкретни друштвени и историјски увиди јасно показују да морал мора истовремено да штити и индивидуума и заједницу и да се та оба начела морају интегрисати. Велико је питање да ли се нормативно процедурални појмови уопште могу одвојити од конкретних визија доброг живота. Ауторка прихвата и заступа схватање да су за конкретно остваривање и обезбеђење услова за примену универзалистичког и формалистичког морала, слободног и демократског односа између појединца и заједнице и такве демократске конституције државе у пракси потребније историјске и друштвене науке и конкретно деловање појединаца и група у друштвеној стварности него филозофија. Конкретна практичка акција и реалност захтевају синтезу комунитаризма и либерализма, односно интеграцију принципа индивидуума и заједнице и синтезу Канта и Хегела, а не

њихово искључиво и једнозначно супротстављање и бирање по радикалном принципу или-или.

Кључне речи: Либерализам, комунитаризам, појединац, заједница, ум, стварност, процедура, право, етнос, држава, друштво, норма, модерност, идентитет.

МОГУЋНОСТИ АУТОНОМИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

ВЛАДИМИР ЂУРЂЕВИЋ

Филозофска комуна

Питање о могућности аутономије у савременом свету упућује на разлику самозаконодавства и спољашње принуде, какву подразумева уређење *света*. Уколико поменути проблем сагледамо уз помоћ категоријалног апарата Кантове (Kant) филозофије, он указује на разлику моралног и јуридикчког, то јест слободе и друштвеног уговора, *достојанства* и *људских права*. Поставља се дакле питање: могу ли друштвене установе у савременом свету *гарантовати* достојанство, схваћено у интрисичном смислу, као аутономију деловања?

Назнаку да је оваква гаранција могућа, пружа први члан Универзалне декларације о људским правима: „Сва људска бића рађају се слободна, и једнака у достојанству и правима“. Овако формулисан став, у ствари, указује првенствено на то да су сва људска бића *потенцијално* једнака. Неједнакост, у најопштијем смислу те речи, производ је антагонизма и борбе унутар друштва. А ови се антагонизми могу разумети у контексту онога што Кант назива „недруштвеном друштвеношћу“. Тако Френсис Фукујама (Francis Fukuyama) код Канта проналази потврду става да су друштвени антагонизми, у условима објективног законодавства који пружају либералне установе, оно што упућује човечанство ка вишим нивоима рационалности.

Друштвена неједнакост са друге стране, на изванредан начин производи стање које се противи сврси јуридикчког легалитета, како га види Кант. Према Канту, општи закон права треба да осигура аутономију свачије личности, односно да ни једна индивидуа не користи другу за сопствене циљеве. Јуридикчке дужности, међутим, треба да буду изведене из моралних, будући да је морални закон универзалан, односно да се максиме воље према категоричком императиву могу сматрати општим законодавством, ниједно умно биће „не треба *никада* да поступа према самом себи нити према осталим умним бићима само *као према средству*, већ увек, у *исто време као према сврси самој по себи*“. Другим речима, иако, како то стоји у трећој Кантовој *Критици*, сваки члан „будући да суделује за могућност целине, треба да буде одређен према његову месту и функцији идејом целине“, управо због тога што се умно биће мора посматрати као законодавство, „засновано на основу слободе воље“ – јуридикчки закон не треба да допусти да било које биће буде подређено другом бићу, односно његовој самовољи. А то значи да се

пред умом не могу правдати како видови изабљивања и подређености унутар неке друштвене заједнице, тако и неједнакост међу националним државама, у међународној заједници.

Несумњиво да је Кант јасно увиђао опасности јуридикског законодавства па из тог разлога у *Заснивању метафизике морала*, „системску заједницу умних бића, повезану заједничким објективним законом“ посматра „као један идеал“, као *могућност*. То не значи само да је оваква заједница тешко остварива, већ Кант стварање ове јуридикске заједнице, баш као и идеју вечног мира, посматра као стално савладавање природне каузалности, из које исходи „недруштвена друштвеност“.

Говорити о могућностима аутономије у савременом свету, према томе, значи имати у виду разлике у самом разумевању категорије *могућности*. Теоретичари неолиберализма, чини се, хипостазирају *потенцијалну једнакост* свих људи по рођењу, што претпоставља друштво које пружа основ за антагонизме и рационализацију, које подразумева различите облике неједнакости и експлоатације. Овакво разумевање *могућности* полази од неких интерпретација Кантове филозофије у којима је *могућност* сведена на „слободу избора“; код Бека, тако, *слобода* делатника почива на *могућности* да он „одабере“ и оно што се супротставља категоричком императиву. „Могућност“ да се одабере сходно категоричком императиву, ипак, за Канта је темељ слободе, јер само тако се у деловању поступа аутономно; сваки други *избор* претпоставља непосредне датости, и утолико не подразумева аутономију воље. Свака „затворена могућност“, која се своди на слободу избора, противречи аутономији практичног ума. Код Канта, дакле, само отворена *могућност*, тек *омогућује* да избор буде *могућ*. Та је отворена могућност исто што и самозаконодавство ума, јер ум, *делујући*, актом производи оно што је могуће.

Разумевање аутономије као отворене могућности представља добро полазиште за критичко сагледавање облика хетерономије у савременом, глобализованом свету, чему је посвећен овај рад.

Кључне речи: категорички императив, слобода, једнакост, аутономија, практични ум, легалитет

О ТЕМЕЉУ ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА

ЗОРАН КИНЂИЋ

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Имајући у виду наше смутно транзицијско време, у коме се чини да је све напросто на продају, да више није срамота укаљати властити образ, издати своју земљу, продавати душу и тело, аутор се одлучио да тематизује проблем људског достојанства, надајући се да ће тиме реафирмисати овај изузетно важан појам. Након што је указао на различита значења појма достојанство, он се усредсређује пре свега на разматрање најкарактеристичнијих покушаја сагледавања темеља људског достојанства. По аутору, од посебног значаја су они које су предузели Пико дела Мирандола (Pico della Mirandola), Кант (Kant) и хришћанство.

Учење о величини и достојанству човека Пика дела Мирандоле у основи је модерног погледа на свет. Настојећи да што јаче истакне разлику између човека и осталих бивствујућих, овај велики ренесансни мислилац посеже за алегоријом о Божјим даровима. Након што је већ истрошио залиху архетипова приликом стварања најразличитијих створења, Творац се суочио с проблемом шта да подари човеку. Проблем је решио тако што је човеку, уместо неке специфичне способности, подарио могућност да буде сам свој творац и уобличитељ. За разлику од осталих бића која су унапред одређена, човек је тај који себе одређује, и управо у томе се састоји његово достојанство. Одбацујући хришћанску смерност, Пико дела Мирандола не само што самоуверено сматра да човек може да се уздигне и изнад анђела него чак тврди да човек не може поднети да у нечему буде други.

Иако је модерна идеја самостварања делимично присутна и код Канта, кенигсбершки филозоф сматра да темељ човековог достојанства треба тражити у томе што је човек личност, сврха по себи, морално биће. За разлику од оног што има само пијачну цену, достојанство поседује унутрашњу вредност. Уверен да је достојанство везано за сферу морала, Кант тврди да је аутономија „основ достојанства људске природе, и сваке умне природе“. Светост моралног закона прелази и на човека, који је као умно биће субјект моралног закона. Будући да је човек личност, чак ни Бог се не сме према њему односити као према пуком средству. Нераскидива повезаност појмова моралности, законодавства, аутономије, светости и достојанства у Кантовој филозофији, условила је да достојанство неизбежно прати осећање (само)поштовања и узвишености. Као што

је човек дужан да поштује другу личност, чак и када се она недолично понаша, тако је самопоштовање човекова дужност према себи. Ропско клањање, улагивање и пузавост су оно што је недостојно човека. Кант је против поданичког односа како у друштвеној тако и у религијској сфери. Уместо додворавања Богу, настојања да се Творац умилостиви спољашњом понизношћу, човек треба да се стара о властитом моралном самоусавршавању.

Иако је светост као темељ достојанства сачувана и у Кантовој филозофији, светост се ту ипак поистовећује с моралом, а запоставља се духовна димензија. За разлику од Канта који религију сужава на моралност, хришћанство сматра да човеково достојанство извире из тога што је он створен према Божијем лику. Иако привремено створен мањим од анђела, човек има потенцијал да га надмаши тако што ће се обожити. Захваљујући томе што се Логос оваплотио у људском телу, човек може претендовати на царско, свештеничко и пророчко достојанство. Будући да је човек у исти мах дат и задат, он поседује достојанство у мери у којој се уподобљава Богу. То свакако не значи да не треба поштовати достојанство великих грешника, јер су и они створени по образу Божијем и имају могућност да се покају и преобразе.

Различито разумевање људског достојанства испољава се како у погледу става према еутаназији тако и у погледу гордости. Док савремени секуларни филозофи углавном заступају право човека на еутаназију, јер сматрају да човек има суверено право да одлучује о свом животу и определи се за тзв. достојанствену смрт, Кант би се сложио с хришћанским учењем, које такав чин осуђује као убиство, као огрешење о људско достојанство. Заједно са Пиком дела Мирандолем савремени мислиоци су склони да величају човеков такмичарски дух, његово честољубље, за разлику од Канта који је био свестан опасности да се понос изроди у охолост. Указујући да се степен нечијег достојанства може мерити тиме колико се неко охростовио, свети оци подсећају на Христово добровољно самоунижење као узор смирења. Док световна позиција инсистира на човековом усправном ставу као синониму достојанства, с духовне тачке гледишта ствари изгледају потпуно другачије. Монашка пракса сведочи о томе да тек онај ко се до краја понизи, ко је спреман све да истрпи, да одустане од себе и буде попут крпе коју сви газе, заслужује божанску милост и стиче истинску свест о свом људском достојанству.

Онај ко се до краја смирио, ко је испуњен благодаћу Светог Духа, биће у стању да достојанствено истрпи мученичку смрт. Као што сведочи пример Св. Вукашина из Клепаца, у суочавању с таквим достојанственим и спокојним држањем свете особе догађа се да мучитељи полуде.

Кључне речи: достојанство, личност, моралност, аутономија, светост

ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО И ПРОБЛЕМ НЕПРИКОСНОВЕНОСТИ

Упоришта и нови приступи

ДУШКА ФРАНЕТА

Универзитет Унион, Факултет за правне и пословне студије
др Лазар Вркатић

Неприкосновеност је атрибут који се приписује људском достојанству од времена доношења Бонског устава. На немачком *unantastbar*, појављује се само у првом и деветнаестом члану Основног закона. У првом члану налази се уз појам људског достојанства, а у деветнаестом уз гаранцију „суштинског садржаја основних права“. Сама реч упућује на неку врсту недодирљивости, посебан, чак апсолутан статус, другачији од неоутуђивости. У самом Основном закону такав статус додатно подупире и члан 79 који се односи и на „гаранцију вечности“ члана 1.

Важна упоришта овакве гаранције људског достојанства нису само правне природе, нити су временски везана само за двадесети век. Филозофска историја овог појма, као изворно место његовог обликовања, баштини његово сродно обележје, те се може тврдити да је ова карактеристика пратила саму идеју достојанства а не само један специфичан догматичко-правни миље.

Већ у Цицероновим (Cicero) списима, који први не користи само предмодерну идеју дигнитета, имплицирано је и наговештено такво њено значење. Оно обухвата две основне (стоичке) подидеје које ће с извесним разликама бити у каснијим вековима изнова артикулисане:

Прва је да атрибут људскости има потпуни приоритет у односу на друге човекове атрибуте.

Друга је да људскост може да се деградира. У Цицероновој верзији она се деградира губитком врлине, претераним поринућем у свет страсти, у *voluptas* и *utilitas*.

О месту упоришта неприкосновености достојанства у филозофској историји овог појма биће речи у првом делу, док ће у другом делу бити тематизоване могућности правног захватања овакве идеје достојанства.

Различите правне теорије другачије су рефлектовале неприкосновеност као идејно и правно обележје дигнитета. Осврћући се на време од педесетих година прошлог века до данас, може се рећи да је неприкосновеност достојанства често постајала не само вододелница тумачења, него и интерпретативни камен спотицања. Још од споменутог послератног времена, у немачкој правној теорији

развијају се одговори на проблем неприкосновености. Међу њима се издваја неколико теоријски заокруженијих од којих ће овде бити кратко представљени само типични (*Günter Dürig, Cristoph Enders, Matthias Herdegen, Robert Alexy*). Ти одговори су различити: Гинтер Дириг је достојанство одредио као неприкосновену темељну правну вредност и срж основних права, Кристоф Ендерс као неприкосновено право на права, Матијас Хердеген као право које има неприкосновену срж и „овојницу“ која се може балансирати и као начело права, Роберт Алекси као концепт који, попут основних права, има двоструку правну природу – ону одмерљивог принципа и апсолутног правила. Њима се последњих година придружују још свежији напори из ваннемачког говорног подручја да се „реша“ проблем неприкосновености од којих ће овде два карактеристична бити узета у обзир (*Jeremy Waldron, Aharon Barak*). Арон Барак достојанство сагледава као уставну вредност и као уставно право. И као право и као вредност људско достојанство је по његовом мишљењу релативно, а његов садржај је „људскост“. У овој концепцији неприкосновеност престаје да буде атрибут дигнитета а правна пракса треба, сходно принципу пропорционалности, увек изнова да дâ завршну реч његовом значењу. Џереми Волдрон сматра да право најбоље захвата достојанство ако га сагледа као правни статус, а не као принцип, вредност или посебно право. Као правни статус човека дигнитет остаје неприкосновен и уједно потврђује његов нарочит ранг.

Представљајући у основним цртама наведене правне „моделе дигнитета“, скренућу пажњу на то како се неприкосновеност као својство идеје људског достојанства појављује у праву и у ком смислу представља проблем. Указаћу на „цену“ различитих наведених концептуализација људског достојанства сагледавајући их спрам третмана атрибута неприкосновености. На крају, правне бољке у интерпретацији достојанства указују на дубље, филозофске тешкоће на којима је изграђена идеја људског достојанства.

Кључне речи: људско достојанство, неприкосновеност, правна природа, Арон Барак, Џереми Волдрон.

МОДЕРНА И ФАНТОМ ДОСТОЈАНСТВА

МИЛАН БРДАР

Одељење за филозофију
Институт друштвених наука

Аутор у раду заступа тезу да је спис Пика дела Мирандоле (*Pico della Mirandola*) „*De hominis dignitate*“ (1456) у принципу неспојив с достојанством човека. Основни разлог за то је у неограничености људске природе заступљеној у име универзалности. Потом прелази на аргументацију да су Модерна и достојанство у разлазу или раскораку, што се види:

прво, по обнови значаја поменутог текста, који добија изузетно место 400 година после објављивања;

друго, по томе што постаје текст у рангу јеванђеља модерног хуманизма, који на тај начин сам собом сведочи о губитку појма, и

треће, по томе што је Кант први, а биће да је и једини који је радио на обнови достојанства, а са својом етиком је неславно прошао у потоњој критици. Сва ова три елемента иду у прилог ауторској тези да је Модерна изгубила појам достојанства и заменила га фантомом људске свемоћи, која избија из Пиковог текста. То је у складу с фаустовском природом модерног човека.

Фауст је најближи Пиковом одређењу, утолико што хоће или жели исто, да својим Ја свет обухвати, да буде безграничан и свемогућ, а што треба да му омогући Мефисто, као синтеза моћи и знања и маг обмане. Да је у старту на губитку, никад неће схватити.

Основни разлог за свођење достојанства на пуку реч, без одговарајућег садржаја је у промени границе: која је из унутрашње (моралне) прешла у спољашњу (физичку). Њено прекорачење постало је врховна врлина, морал нестаје у физици силе и моћи, а човек постаје само синтеза жеље и моћи, с програмом: Брже–Јаче–Више! Првенство над свиме преузима политика као економисање силом. Морално питање: смем ли оно што могу, потиснуто је политичким: како могу оно што хоћу, које своје важење добија у свим областима живота.

У контексту свођења на физику, укидање моралне границе и бесмисао тежње, морал више није могућ, није могућа трагедија, и на крају достојанство човека. У замену за тај губитак, свеколика мисао му нуди сурогате, обмане у сваком случају: стваралаштво, самоостварење, аутентичност, истинску заједницу, итд. – без

могућности успоставе репера или мерила као регулатива у њиховој реализацији.

Ако би се остало на пиковској верзији „достојанства“, крајњи закључак би био танушно-амбициозан изданак метафизике субјективности у виду: Ја (као овај овде појединац)=Свет=Бог! У чему је проблем? Бога, као што је познато више нема, па је прилика да заузмем његово место. Што се света тиче – ја га стварам и ја сам свет, који ће нестати мојим нестанком. Свет као нешто изван мене, достојно поштовања или само уважавања „не постоји“, јер сам га презрео. А што се тиче Других, шта ме брига. Можете и ви да мислите што и ја. (У таквом свету свако се води правилом: сви Други су ми само средства јер ја сам свему сврха и самосврха!) Наравно да је онда неизбежан рат свију против свих, и да ће свој план, истоветан мом остварити онај ко нам се наметне као најјачи. Финале свега је воља за моћ као средство успоставе Једног као натчовека изнад свих осталих претворених у мраве.

Кључне речи: Пико, човек, Бог, достојанство, универзалност, моћ, морал, физика, субјективност, рат, поробљавање, самоостварење, инструментализам, позитивизам.

АКТУЕЛИЗАЦИЈЕ И ОСПОРАВАЊА КАНТОВЕ ИДЕЈЕ ДОСТОЈАНСТВА

МАРИНКО ЛОЛИЋ
Одељење за филозофију
Институт друштвених наука

У првом делу рада аутор концизно излаже и дискутује шире теоријске основе Кантовог (Kant) схватања људског достојанства, које обухватају не само његову моралну и правну мисао, већ захватају и Кантове списе који се баве антропологијом, филозофијом историје, религије и педагогије. Упућивањем на ширу теоријску заснованост Кантове концепције достојанства, аутор настоји да укаже да је масовна критика овог Кантовог појма превидела неке његове битне садржинске аспекте, који су важни за разумевање Кантове теорије васпитања и његовог схватања антропономије. Тако изложена Кантова концепција људског достојанства, по ауторовом мишљењу, нуди прецизније сагледавање различитих врста филозофских приговора и оспоравања којима је Кантово схватање људског достојанства изложено у контексту класичног немачког идеализма Шилер (Schiller), Фихте (Fichte), Хегел (Hegel), без обзира да ли ти приговори указују на ограничења ове концепције или потребу њене допуне и могућности њене даље разраде.

Други део рада бави се разматрањем филозофских критика Кантове концепције достојанства у 19. веку, које су мотивисане радикалном критиком Кантове филозофије трансценденталног идеализма и нарочито, његове теорије морала. За разлику од филозофских спорова о проблему достојанства у класичном немачком идеализму, који су указивали на ограничења Кантове концепције достојанства и потребу њене допуне, филозофске критике Артура Шопенхауера (Arthur Schopenhauer) и Фридриха Ничеа (Friedrich Nietzsche), на радикалан начин из различитих филозофских перспектива доводе у питање смисао самог појма људског достојанства у контексту Кантове теорије морала.

У трећем делу рада разматрају се не само различити облици савремене реафирмације, већ и критике Кантове концепције достојанства у 20. веку из перспективе феноменологије, марксистичке филозофије и неких савремених филозофских струја, које доминирају у постмодерној филозофији. На основу увида у најновије дебате о Кантовом проблему достојанства, аутор сматра, да су различити покушаји „трагања за врлином“, „васпитања за људско достојанство“, „ортопедије усправног хода“, али и у филозофским и етичким теоријама, које говоре о „застарелости људског достојанства“, поново

у филозофске и етичке дебате довеле у центар пажње: проблем слободе, аутономије и човештва, кључна морална питања, која је Кант покренуо својом идејом људског достојанства. Многе од тих дебата, указујући на вредност људског достојанства, потврђују ону познату Кантову тврдњу да ни једну, без обзира колико смелу идеју не смео сматрати „химеричном и одбацивати је као леп сан, ако и препреке наступе при њеној реализацији.“ Препреке су само врста моралног искушења, које би, по Кантовом мишљењу, требало „да снаге наше душе увећају и очеличе“.

Кључне речи: Кант, Фихте, Хегел, Шопенхауер, Ниче, Шелер, морал, човештво, људско достојанство, људскост.

<http://www.idn.org.rs/>